

הדומש הרמב"ן הק' עם ביאור מעשה השב

נערך מתוך השיעורים בספח"ק רמב"ן, הנמסרים מדי שבת בשבתו

פרשת ואתחנן

י"ב תוס' באיפורי לאוין, שלא בשעת קיום המצוה, ובמצוה הדישה

לֹא תִסְפְּרוּ עַל הַדְּבָר אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם וְלֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ לְשֹׁמֵר אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם: (פרק ד פסוק ב)

לא תוסיפו. כגון חמש פרשיות בתפילין, חמשה מינין בלולב, חמש לימות. וכן לא תגרעו [שלא ילבש ציצית עם ג' ציציות, וכדומה] לשון רש"י. וכך אמרו בספרי (כ"ה) מנין, שלא תוסיף על הלולב ועל הלימות, תלמוד לומר 'לא תוסיפו'. ומנין שאין פוחתים מהם, תלמוד לומר לא תגרעו. מנין שאם פתח לבדך ברכת כהנים, לא יאמר הוֹאֵל ופתחתו לבדך לומר 'ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם' תלמוד לומר 'הדברי', אפילו דבר [דיבור] לא תוסף עליו. אבל לא באלה בלבד אמרו [לא אמרו שאיסור בל תוסיף הוא דווקא באופנים הנ"ל שההוספה היא בשעת קיום המצוה], אלא אפילו הישן בסוכה בשמיני ושהוספה זו היא שלא בשעת קיום המצוה, שהרי סוכות היא רק שבעת ימים [שמוכזין בשינתו בסוכה לקיים מצות סוכה] לוקה, כמו שמזכיר במסכת ראש השנה (פ"ה), וכן, אם יעשה חגג [רק] ששה ימים] עובר בלאו הזה [של 'לא תגרעו'].

ולפי דעתו, אפילו דעה לעשות מצוה בפני עצמה [ומצוה חדשה לגמרי], כגון שעשה חג בחודש שצדה מלכו כירבעם (מלכים א' י"ג), עובר בלאו. וכן אמרו (מגילה י"ד). לענין מקרא מגילה, משה ושמעון נביאים עמדו להם לישראל, לא פתחו ולא הוסיפו על מה שכתוב בתורה אפילו אות אחת, חוץ ממקרא מגילה, מאי דרוש וכו' [ומה מעבדות להירות אמרינן שירה, מומיתה להיים לא כל שכן, גמרא (ש"ס)]. וזכרוננו למי (מגילה פ"א ה"י) שמונים וחמשה זקנים ומהם כמה נביאים, היו מלמערים על הדבר הזה, אמרו, כתיב (ויקרא כ"ג) 'אלה המלות אשר לך ה' את משה', אלו המלות שנלעו מפי משה, כך אמר לנו משה, ואין נביא אחר עתיד לחפש דבר, ומדרכי ואסתר רוליס לחפש לנו דבר, לא זו משם נושאין ונותנין בדבר, עד שהאיר הקב"ה עיניהם וכו' [ומצאו רמז למגילה בתורה ובג"ד]. הרי שהיה המצוה הזו אסורה עליהם [ולא שמצאו רמז בתורה], אם כן [הוספת מצוה חדשה מעצמנו, הרי] היא בכלל לא תוסף עליו. אלא שלא למדנו לתוסף על פי נביא, אלא מן הכתוב שאמר 'אלה המלות' אין נביא ראוי לחפש בו דבר מעתה. ומה שחקנו חכמים משום גלגל, כגון שניות לעריות [העריות אסורות מן התורה, והשניות אסורות מדרבנן] וכיוצא בהן, [אינו הוספה, אלא] זו היא מצוה מן התורה. ובלבד שידע שהם משום הגדר הזה ואינו מפי הקדוש ברוך הוא בתורה כ"פ.

מעשה השב

^א הדוגמאות שנקט רש"י גבי לאו של 'לא תוסיפו', היא רק של מצות 'עשה', כגון חמש פרשיות בתפילין, חמש מינין בלולב, וחמש ציציות, ומשמע דשיטת רש"י דהלאו של 'לא תוסיפו' הוא רק במצות עשה, אבל המוסף במצות 'לא תעשה' אינו עובר על 'לא תוסיפו'. אבל מלשוננו של רבינו, שכתב שבתקנות וגזירות דרבנן כגון 'שניות לעריות', מותר לקיימן רק כשיודע שהן גדר וסייג, אבל אסור לקיימן כאילו נאמרו מפי הקב"ה בתורה, ואם יהשוב האדם שהוא מן התורה עובר בלא תוסיפו, מבוואר להדיא דשיטת רבינו דיש לאו של 'לא תוסיפו' גם במצות לא תעשה.

אכן מצינו שנהלקו הראשונים בזה, בחינוך (פרשת ראה, מצוה תנ"ד, שלא לחוסף על מצות התורה) כתב, "ורובי המפרשים יאמרו דלא שייך לא תוסיף כלל אלא במצות עשה וכו'". ובמנחת חינוך (שם) הביא דעת הרמב"ם (פ"ב מהל' מרים) דהלאו הזה הוא באם בית דין עשו סייג לתורה בלא תעשה שלא יעשו, כגון שלא לאכול בשר והלב, ואומרים שאיסור בשר עוף הוא מן התורה, עוברים בלאו הזה דבל תוסיף. אך אם אמרו דמותר מן התורה רק הם עשו סייג וגדר כדי שלא יבואו לפרוץ באיסור תורה, אין זה מוסף, אלא עושים סייג לתורה ומצוה היא. וכתב המנחת חינוך (שם) שאע"פ שהרמב"ם נקט רק דוגמא של לא תעשה, מ"מ כוונתו שאפילו בלא תעשה עובר על לא תוסיפו, אבל בוודאי גם במצות עשה עוברים על לא תוסיפו, עיי"ש.

העולה מהאמורין, שדעת רש"י הוא כרוב המפרשים שהאיסור של 'לא תוסיפו' הוא רק במצות עשה, ודעת רבינו כדעת הרמב"ם שהאיסור הוא אפילו במצות לא תעשה.

^ב תמצית השיטות של בל תוסיף: לפי רש"י היא רק כשמוסיף בשעת קיום מצות עשה, כגון חמש פרשיות בתפילין. והספרי מוסיף שכל תוסף הוא נמי כשמוסיף שלא בשעת קיום המצוה, כגון הישן בשמיני בסוכה. ורבינו מוסיף שאפילו אם מחדש מצוה חדשה לגמרי, נמי עובר על בל תוסיף.

או יבדיל משה/ אימתו

או יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש: (פרק ד פסוק מא)

או יבדיל משה שלש ערים. פירש רבי אברהם ביום שהבדיל משה שלש ערים או אמר דברי הכרית. ואינו נכון [משום שהמשמעות של 'או' היא על מה שנאמר לפני כן], אבל הוא כפשוטו, כי משה אסף כל ישראל לבאר להם התורה, ופתח להם בדברי התוכחות. וכאשר אמר בפניהם תוכחותיו כמה שנסו, והאזהרות על עבודה זרה ועל יחוד השם יתברך, והשלים להם ששמרו חוקיו ומלכותו למען ייטב להם. אז אמר במעמד לפניהם, עתה נקיים המצוה אשר לנו השם, וההיינה בלך במדבר ורמות בגלעד וגולן כשן, ערי מקלט לנום שמה כל רוצח בשגגה. ואף על פי שאינו קולטות עד שיבדילו אותם שדכרן כנען, אמר מצוה שצאה לידינו נקיים אותה, למען ייטב לנו. ואחרי כן קרא בקול גדול, אל כל ישראל שהיו שם, ואמר אליהם (להן ה' ה) שמע ישראל את החקים ואת המשפטים וגו', כי עתה יפתח במלות ובציבור התורה כאשר פירשתי בתחלת סדר אלה הדברים:

מעשה השב

^א הנה בביאור הכתוב יש להתבונן בשלושה דברים. א' הלשון 'או', מתי זה היה. ב' 'יבדיל' לשון עתיד, ולא כתיב 'יבדיל' לשון עבר. ג' למה הפסיק הכתוב בסיפור ענין זה של הבדלת שלש הערים לערי מקלט, בתוך דבריו של משה.

² האבן עזרא מפרש הכתוב כאילו שהיה כתוב להיפך, ביום שהבדיל משה את ערי המקלט, אז אמר להם העשרת הדברות, המובא לקמן. ולכן כתבו כאן, להודיע אימתי אמר משה את העשרת הדברות האמורות בפרשה שלאחריה, שזה היה אחר שהבדיל השלש הערים. ובוה א"ש הערה א' והערה ג'. אבל הערה ב' למה כתיב 'יבדיל' לשון עתיד צ"ב.

³ רבינו מבאר הקרא כסדרן. אז – כשאסף משה כל ישראל לבאר התורה, ופתח להם בדברי תוכחות וכו', והשלים להם שישמרו הקיו ומצותיו, אז אמר להם עתה נקיים המצוה אשר צונו השם, והפריש שלש הערים. ולפי זה מפרש הכתוב כאן הבדלת שלש הערים, שכאן מקומו לפי סדר התרחשות הדברים. ולפי"ז א"ש שנאמר 'יבדיל', בלשון עתיד.

⁴ רבינו מפרש מה שכתוב לקמן (ה' א) 'ויקרא משה אל כל ישראל', שלא היתה קריאה זו לאסוף אותם אליו, שהרי כבר עמדו לפניו כשאמר להם דברי תוכחה, לכן מפרש שקרא בקול גדול לבני ישראל לומר שפותח לבאר המצות והתורה.

ואפשר לומר שהיינו דווקא לדעת רבינו לעיל שהבדלת שלש הערים היה אחרי אמירת התוכחה לפני אמירת עשרת הדברות, א"כ כבר היו ישראל נמצאים שם, הוצרך לפרש מש"כ 'ויקרא' היינו שאמר בקול רם. משא"כ להאבן עזרא, שאינו מפורש בכתוב הזמן שהבדיל שלש הערים, אפשר להיות שהיה הפסקה בין אמירת התוכחה לעשרת הדברות, ולכן כוונת הכתוב 'ויקרא' היינו שקראם לאספם ודו"ק.

*

וּבַיָּמִים מְלֵאִים כֹּל טוֹב אֲשֶׁר לֹא מְלֵאתָ וּבַרְתָּ חֲצוּבִים אֲשֶׁר לֹא חֲצַבְתָּ פְּרָמִים וְזִיתִים אֲשֶׁר לֹא נִמְעַתְּ וְאֶבְלֵת וְשִׁבְעֵת: (פרק 1 פסוק יא)

(י) ודיה כי ביאוך ה' אלהיך וגו'... ועל דעת רבותינו (חולין ט) ירמוז עוד, כי הטוב הואו אשר ימלא בבתים המלאים מותר (באבילה), לפילו היו עס דברים הנלסכים בתורה, כגון קדלי לחזירי (התוכות בשר חזיר יבשים) או כרמים נטועים כללום או ערלה. ולפילו בבורות יתכן שהיה נחליבתן דבר אסור, כטיח אשר בהן. או הזכיר הבורות דרך מליצה, להזכיר רבוי הטובה (ולא נתכוין לחדש כאן שהותר להם איזה אסור). והשליט אותם בכל הנמלא בארץ כמותר ובאסור. והנה הותרו להן (באבילה ובהנאה) כל האיסורים, וזלתי אסור (הנאה מןעבודה זרה, כמו שיבאר עוד (להלן 2 ט)) 'לא תחמוד כסף וזהב עליהם ולקחת לך וגו'... ולכן יזכיר כאן בפירוש אחריו כן (להלן 2 ט) 'מזבחותיהם תחלו וגו' 'לאבד ע"ז ומשמשיה. ושאר כל הנמלא בארץ מותר. והיה היתר הזה עד שאלו שלל אויביהם. ויש אומרים (שרק) כשבע (שנים) שכנסו, וכן נראה בגמרא בפרק ראשון ממסכת חולין (ט).

והרב כתב בהלכות מלכים ומלחמותיהם (רמב"ם פ"ח ה"א) חלולי זבא, משיכנסו בגבול הגוים וישבו מהם, מותר להם לאכול נבלות וטרפות וכשך חזיר וכיוצא בו, אם רעב, ולא מלא מה יאכל אלא מאכלים אלו האסורים. וכן שורה יין נסך. ומפי השמועה למדו 'ובתים מלאים כל טוב' ערפי חזירים וכיוצא בהן. ואין זה נכון, וא] שלא בשביל פקוח נפש או רעבון כלכל, הותר כשעת מלחמה. אלא, לאחר שכנסו הערים הגדולות והטובות וישבו בהן, הותר להם שלל אויביהם (והרמב"ם כותב שההיתר הוא משום פיקוח נפש. ב]. ולא כלל חלולי זבא, אלא כנכיושו] ארץ אשר נשבע לאבותינו לחת לנו, כמו שמפורש בענין (והרמב"ם סובר שהותרה אפילו במלחמת הרשות. ג]. וכן יין נסך שהזכיר (שכתב הרמב"ם 'וכן שורה יין נסך') אינו אמת, שכל איסורי ע"ז היא עלמה, ומשמשיה, ותקרובת שלה, הכל אסור, שנלמד (להלן 2 ט) 'פקח תקלנו ותעב תעבענו כי חרם הוא'. ואם לא נתכוון הרב, אלא להחיר 'סתם יינן' כמלחמה. וכי למה הולכנו לדבר זה, (והר"ן איסורי תורה הותרו, גזרות של דליהם יהיו אסורות ולכן לא יתכן לומר שכונת הכתוב להחיר סתם יינן שאיסורו מדרבנן, אע"כ שכונת הרמב"ם להחיר יין נסך שאיסורו מן התורה*.

מעשה השב

⁸ רבינו מביא דברי הרמב"ם שההיתר בשעת מלחמה לאכול קדלי החזירי, ודברים האסורים, הוא בין במלחמת מצוה, ובין במלחמת הרשות. וכל ההיתר הוא רק כשהם רעבים, ואין להם מה לאכול רק דברים האסורים. וההיתר הוא גם על יין נסך, שמפרש הכתוב 'בורות חצובים', היינו בורות של יין. והתירו להם יין נסך. וע"ז מקשה רבינו שלשה קושיות: א. שההיתר של לאכול קדלי החזירי, אינו משום פיקוח נפש. והתירו לאכלם אפילו כשיש להם דברים אחרים לאכול. ב. שההיתר הוא רק במלחמת מצוה כמו שמפורש בענין, ולא במלחמת הרשות. ג. שאפילו שהתירו להם לאכול קדלי החזירי, מ"מ עבודה זרה נאסר להם, ולכן אסור לשתות יין נסך, שאיסורו משום עבודה זרה. ומפרש הכתוב 'בורות חצובים', היינו בורות שבהצבתן היה דבר איסור.

ועוד נפ"מ בין דעת רבינו לדעת הרמב"ם, דלפי הרמב"ם התירו להם רק בשעת מלחמה, אבל לאחר שכבשו אפילו שנשאר מהשלל שוב אסור באבילה. ודעת רבינו שכל זמן שנשאר להם מהשלל מותר באבילה. ואפ"ל הרמב"ם לשיטתו שכל ההיתר הוא רק בשביל פיקוח נפש, פשוט שאחר המלחמה אסורה. משא"כ לדעת רבינו שההיתר אפילו כשיש להם מה לאכול דבר היתר מותר, מותר נמי לאחר מלחמה.

וכדאי ליישב קושיות רבינו על דברי הרמב"ם נראה לומר בדעת הרמב"ם, דההיתר לאכול דברים אסורים בשעת מלחמה יש בוה שני סוגי היתרים. ויש כמה נפ"מ ביניהם.

א. היתר משום פיקוח נפש: וזה מותר בכל המלחמות, אפילו מלחמת הרשות, כפי החלכה שפיקוח נפש דוחה כל התורה. ובאמת אין זה היתר מיוחד ליוצאים למלחמה. ובזמן כזה אין היתר לשתות יין נסך שאסור משום עבודה זרה. דהרי אסור להתרפאות בעבודה זרה. ב. היתר מיוחד 'ובתים מלאים כל טוב וגו', שהתיר ליוצאי מלחמת מצוה לאכול קדלי החזירי, ואז התירו נמי יין נסך, כפי המבואר בכתוב 'בורות חצובים', היינו בורות מלאים עם יין נסך. וההיתר משום גזירת הכתוב, וזה התירו רק במלחמת מצוה, ובוה ההיתר אפילו כשאינם רעבים, ואפילו אינו פיקוח נפש. ובוה א"ש כל קושיות רבינו על הרמב"ם.

ואפשר לדייק כן בדברי הרמב"ם שבתחילה כתב:

"הלוצי צבא משיכנסו בגבול הגוים וישבו מהם, מותר להם לאכול נבלות וטרפות ובשר חזיר וכיוצא בו, אם רעב ולא מצא מה יאכל אלא מאכלים אלו האסורים". היינו ההיתר הראשון של פיקוח נפש, ולכן מותר בכל המלחמות, והיינו דווקא כשהם רעבים. וכאן אינו כותב שמותר יין נסך. שהרי באמת אסור להתרפאות בעבודה זרה.

ומש"כ הרמב"ם א"כ 'וכן שורה יין נסך. ומפי השמועה למדו ובתים מלאים כל טוב ערפי חזירים וכיוצא בהן'.

היינו דוקא במלחמת מצוה, שהרי הביא הכתוב 'ובתים מלאים כל טוב', שזה קאי על מלחמת מצוה, ומדכתיב 'בורות חצובים' הרי שגזירת הכתוב שהתירו יין נסך. וכוודאי גם להרמב"ם במלחמת מצוה יהא מותר אפילו כשאינו פיקוח נפש. דאל"כ למה צריך לנו קרא. הרי פיקוח נפש מותר בכל התורה.